

ספר הגלוי

לרבי יוסף ברבי יצחק בן קמחי

עם

הנהגות של איש אחד שמו בנימין.

הוציאם לאור מכתב יד יחיד

הינרי יוחנן מאתיאום.

ברלין, תרמ"ז.

בדפוס של צבי הירש אימצקאווסקי בברלין.

נדפס מחדש ירושלים, תשכ"ז

במהדורת צילום מצומצמת

SEPHER HA-GALUJ

von

R. Joseph Kimchi.

Nach der einzigen Handschrift in der Vaticanischen Bibliothek

zum ersten Male

herausgegeben

von

H. J. Mathews, M. A.,

Exeter College, Oxford.

BERLIN 1887.

Herausgegeben im Selbstverlage des Vereins M'KIZE NIRDAMIM.
(Dr. A. Berliner.)

In Commission bei:

J. Kauffmann
in Frankfurt a. M.

Wittwe u. Gebrüder Romm
in Wilna.

הקדמת המוציא לאור.

הכתב יד של ס' הגלוי הוא יחיד בעולם ונמצא באוצר הספרים של הבאטיקאנה ברומא נר 402 דף 24. לפי דברי החכם Wolf⁽¹⁾ נמצא כ"י אחר באוצר הספרים של ר' דוד אופנהיים ז"ל, אך לא נמצא זכרון ממנו לא ברשימות הישנות⁽²⁾, ולא בתהרשה של כ"י אוקספורד⁽³⁾, ובדאי Wolf⁽⁴⁾ לא ראה הס' הגלוי מימיו, כי אם היה לפניו לא היה מוכיר תוכנו בשם Margarita. והס' הגלוי נזכר ברשימת הספרים המיוחסת לר' יעקב רומאני⁽⁵⁾, ס' הגלוי ר' יוסף קמחי, אך לא נודע אם היה תחת ידו או אם הזכירו באשר מצאהו בספרי המחברים אשר היו לפניו. והראשון אשר ראה הספר היקר הזה של ר' יוסף קמחי הוא ירדי Neubauer⁽⁶⁾ כאשר היה שוקד על כ"י של הבאטיקאנה בשנת 1874, כי Assemani ברשימתו לא זכר רק תשובות של מנחם ודונש כפי אשר מצא על דף הראשון מהכ"י⁽⁷⁾.

המחבר כנה⁽⁸⁾ ספרו זה בשם אשר נזכר בכתבי הקדש⁽⁹⁾ ספר הגלוי (ירמיה ל"ב י"ד), כאשר קרא ספרים אחרים ג"כ בשמות מושאלים מכתבי הקדש וזה ספר המקנה (שם), שם פירושו על הנביאים, ספר התורה, פ"י על התורה, ספר הברית, דבריו כנגד הנוצרים, וספר זכרון (מלאכי ג' ט"ז), ספר הדקדוק. אבל שם ספר חוקה אשר ניתן בראש רפוס⁽¹⁰⁾ של פ"י על משלי אינו מהמחבר רק מהמוציא לאור, ואינו נמצא בכ"י של זה הפירוש⁽¹¹⁾.

ועל תוכן ס' הגלוי נחלקו המחקרים אשר לא ראו הספר, האחד אומר שהוא ויכוח כמו ס' הברית, והאחר אומר שהוא פ"י על נביאים אחרונים. הדעת הראשונה יצאה מדברי ר' דוד קמחי (ישעיה נ"ב י"ב) אשר התחיל פירושו

(1) Bibliotheca Hebraea, III. 423

(2) רשימה כ"י אוקספורד נר 2418, (b) רשימה (1782), (c) קהלת דוד (1826).

(3) אשר הוציא לאור Neubauer בשנת 1886.

(4) שם.

(5) Israelitische Letterbode, XII. 4

(6) פירושי הנה ישכל עברי (1877) הקדמה צד VII.

(7) ההקדמה נמצאת בסוף הכ"י אחרי השיר האחרון.

(8) עיין הקדמתו צד 2.

(9) גייגער, אוצר נחמד, I. 108.

(10) נדפס בברקסלואא 1868.

(11) שמינשניידער, הסוכר, X. 86; XIII. 113.

בדברים כזה: ועתה אפרש הפרשה כמו שפירשה אדוני אבי ו"ל בספר הגלוי ובספר הברית שהבר תשובה על המניין ע"כ. והראשון לפי ידיעתי הקצרה אשר אמר שם הגלוי הוא ויכוח הוא המומר Antonius Margarita¹) מורה לשון עברית בווינא, ואחריו באו Buxtorf²) ור' שבתי משורר בס' ור' יהואל היילפרין³) ואחריו De-Rossi⁴) ומחדש Fürst⁵) וכן Ghironi⁷) וגם בומנינו בן יעקב⁸), ואינו כי אם Dukes אשר אמר בתורת ספק: ואנחנו לא ידענו אם תוכן ס' הגלוי היה פירוש על תנ"ך או דקדוק⁹). הדעת השנית שם הגלוי הוא פירוש על נביאים אחרונים יצאה מתחת יד המנוח ר' אברהם Geiger¹⁰), ובעקבותיו הלכו Kalisch¹¹) וכן Ginsburg¹²) וכן Tauber¹³), אבל האחרונים הוסיפו חטא על פשע על אשר נתנו דעתם בודאי ובלא ספק כל וכל, וגם לא דברו בשם אמרו.

שלשה עשר דברים מס' הגלוי נזכרו בספרים אחרים והם:

(א) ארבע פעמים בפירוש של המחבר על משלי¹⁴): א' כ"ב¹⁵), א' כ"ה¹⁶), ט' א' (ס' הגלוי צד 1), י"ד ל' (צד 6).

(ב) שמנה פעמים בספרי ר' דוד קמחי והם: 1) במכלול (דפוס וויניציאה, 1545) צד נ"ה ע"א (צד 6), 2) בשרשים, ערך ארך (צד 72), אשם (צד 55), כרה (צד 108), נוס (צד 8), שוע (צד 155), שלש (צד 158). 3) בפירושו על ישעיה נ"ב י"ב (צד 89).

¹) הוא הבר פירוש על פרשת הנה ישכיל עברי בלשון אשכנזי (ווינא, 1534) והעתיק בו פירוש רד"ק על הפרשה, וזה לשונו: [רי"ל ס' הגלוי וס' הברית] Diese zway püecher sind wider den christlichen glauben fundiert und sind gleych wie der Ny-zochon, das ist überwindung.

²) Bibliotheca Rabbinica (1640), 441

³) שפתי ישנים (1680), 16.

⁴) סדר הדורות (1768), 165 b.

⁵) Bibliotheca Judaica Antichristiana (1800), 53; Dizionario storico degli autori ebrei (1802), I. 185

⁶) Bibliotheca Judaica (1851), II. 187

⁷) תולדות גרולי ישראל (1853), 199.

⁸) אוצר הספרים (1880) צד 97, והוסיף לאמר אין לצאת מידי ספק, ואחמה שהחכם זה לא ידע דברי נייבויער בספרו של 1877.

⁹) Literaturblatt des Orients (1850), XI. 332

¹⁰) אוצר נחמד (1856), I. 108.

¹¹) Hebrew Grammar, II. 19

¹²) Kitto's Cyclopaedia of Biblical Literature, II. 735

¹³) Standpunkt und Leistung des R. David Kimchi als Grammatiker, 11

¹⁴) עיין דוקטס, ליטעראטורבלאט דעם אריענזס (1850, צד 356, 376) וגם גייגער באוצר נחמד (א' צד 109).

¹⁵) כפי כ"י מינכען אשר הביא ממנו גייגער, והדברים גזרנו עליו בס' הגלוי לא נמצאו בכ"י אוקספורד ולא מצאתי הגזירה הזאת בספר הגלוי.

¹⁶) ג"כ הדברים בארתי כל זה בס' הגלוי לא נמצאו בכ"י אוקספורד ולא מצאתי הביאור הזה בספר הגלוי.

(נ) ב'י' השה' של ר' משה מלונרש וזה לשונו²): מרוח אל תבא בית מרוח, ובסמך וסר מרוח סרוחים. פ"י אבן קמחי בספר הגלוי הן בנדים שיפשוטו בבית אבל ומכסין בהן את המטות קוברטורש בלע' שהן סרוחים ועורפי' על המטות מזה ומזה לנמוטם. ומרוח כמו מרסח בהפוך מן סרה העורף. ובמהו וסרוחים על ערשותם (צר 152).

ועתה עינינו הרואות ש'י' הגלוי הוא ספר דקדוק, ונהלק לשני חלקים, א) צד 5 עד צד 63 הברעות בין דברי מנחם והתשובות אשר השיב עליו דונש³ וגם תשובות על הברעות רבנו תם בינותם, ב) צד 63 עד סוף הספר הנהות על מחברת מנחם מאשר לא השיבו עליו⁴. ולפי דעת ר' יוסף לא כתב ספרו לשם התורה ולשם הדקדוק, כי אחר שיצאו ספרי חיוג ור' יונה לא היה מקום לחלוק או להבריע בין מנחם ודונש ותלמידיהם, אלא ר' יוסף שם מטרתו כנגד רבנו תם עצמו כמו ספרדי כנגד צדפתי אשר לא ידע חכמת הדקדוק של חיוג ור' יונה, ואפשר שההברעות של ר"ת מצאו הן בעיני חכמי של פרוכינצה, ארץ אשר ר' יוסף התגורר בן, ולפי זה קנא לחכמת הספרדים וגם להראות חכמתו בלשון הקדש. ה'י' הגלוי הוא בן זקונים של ר' יוסף, כי כבן ששים שנה חברן, כאשר אמר בהקדמתו, ואחרי ס' זכרון וס' הברית, כי הוא מזכיר ב' הספרים האלה ב'י' הגלוי, ולפני חבור פירושו על משלי, אשר בו הוא מזכירו.

מחבוריו ר' יוסף. לא הזכיר בספר הגלוי כי אם ספר זכרון (צר 5, 22, 58, 60, (2) 62, 64, 88, 132, 147), וס' הברית (צר 135), ומחבמים אשר היו לפניו הוא מזכיר בהקדמתו רבנו הא"י גאון, הר"ר יצחק בן גיאת, מנחם בן סרוק, המורה החכם ר' יונה בן ננאה, דונש הנקרא ר' אדונים, הר"ר משה בן עזרא, הנגיד ר' שמואל הלוי, המורה הנדול ר' יהודה חיוג, ר' לוי אבן אלתבאן, ר' יהודה בן בלעם, ר' משה בן נקטילה, והר"ר אברהם בן עזרא, ומהצדפתים הנאון רבנו יעקב ווקנו תפארת החכמים וראש המשכילים וכתר הנכונים רבנא שלמה אשר נבעו מצפוניו ויפוצו מעייניו בכל ארבעה רוחות. ובתוך הספר הוא מזכיר החכמים האלה, רבנו הא"י גאון (צר 19, 53), הרב ר' יצחק בן גיאת⁵ (צר 27, 46), ר' יונה בן ננאה (צר 21,

¹ Dukes, Jewish Chronicle, 1849, S. 336.

² באוקספורד כ"י אופ"י 152 צד 88.

³ סך תשובות דונש הם 160, כי מהם קמחי לא השיב, ומתנשאים 136 קמחי עשה 129, כי סדר לא יכל עם לבלה (§. 13), היום עם הדא (§. 25), יבש ושנים עם יגע (§. 43), נבעה ויביע עם תבעה (§. 67), כבש ולהג ומלק עם כדכד (§. 99), וסן סאן עשה ג' פרקים, סאן (§. 40), יצען (§. 41), קסון (§. 42), רטפס ורזיף (§. 98) של קמחי הוא לנגד כרכב של דונש. חש' 130 היא רק על דברי ר"ת הנמצאים בצד 38 מהדפוס.

⁴ ב'י' הגלוי השרשים האחרים והשניים יבאו ראשונה ואחריהם השלישיים. האחרים הם נחשבים לסדר כמו כפולי האות ד"ם זיבא בין זה וזה כי נחשב כמו זו. בפרק הא' והג' כל השרשים הם מעורבבים זה בזה ואין שם כי אם סדר א"ב.

⁵ פירושו הערבי על קהלת אשר גלה מצפוניו Dr. Jacob Loevy. עיין ספרו Libri Kokelet versio arabica quam composuit Ibn-Ghijāth, Dissert. inaug., Lugd. Bat., 1884.

הקדמה

107, 90, 72, (2) 51), ר' משה בן נקטילה (צר 94), רבנו נסים (צר 26), משה בני (צר 104, 112), רבנו סעדיה הנאון (צר 8, 40, 45, 50, 70, 79, 91), רבנו שלמה [הרב הגדול רבנא שלמה הצרפתי] (צר 45, 93, 110, 124), ר' שמואל הנניד (צר 62), רב גדול במקרא (צר 158). והוא תופש על מלות אשר נמצאו בפיוטי הקליר (צר 73) ור' יהודה הלוי הנקרא קשמילי (צר 57), וגם מזכיר תיבה אחת של ר' שלמה בן גבירול (צר 151) אשר חלקו בו חכמי הדיוקנות.⁽¹⁾

דברי ר' שלמה פרהוקי⁽²⁾ נמצאו פעם אחת, אך הם סגורים בכ"י, ולפי זה השבתים דברי חיצונים ושמותם בפרק ההוספות. הדברים ורבנו שמואל (צר 13 שורה 4 מלמטה) הם לפי דעתי הוספה של כותב אחר, ובדברי רבנו שמואל (צר 27 שורה 21) מלת שמואל בלא ספק טעות המעתיק. וכמו כן נראה לי שכל דברי רש"י הנמצאים בס' הגלוי רק אחד הם הוספות מיד אחר, כי רק כזה האחד (צר 143) אמר ר' יוסף, וגם אני ראיתי בפרושי הרב הגדול רבנא שלמה הצרפתי וגו', ולא כן באחרים.

ר' יוסף היה בקי מאד בתרגום ובספרי ההכמים כאשר נראה מדבריו הרבים אשר הוא הביא מהתרגום ומהמשנה ומהתלמוד⁽³⁾, וגם באר כמה מלות עבריות ע"י רשון ערבי.⁽⁴⁾ הלועזיים: האלה נמצאים בס' הגלוי, א קמחי: רונייר (צר 24) rognier; בושקט (צר 26) bousquet; קרין (צר 53) erin; שראי אפילין (צר 66) serai afillaz; מוטא (צר 67) mote; אמוטיאנש (שם) amoteans, amotians; איזופא (צר 69) isope; אוריין (שם) origan; פראדים (שם) paradis; איפנטיאנט (צר 104) éfantiant; נון ראשאפנטיר מיי (צר 109) non dasafanter mai; שפרן (צר 111) safran; גופנונייר (צר 117) gofanonier; מוטש (צר 133) motes; אשטרנויר (צר 134) esternuer; אשטרנדרא (צר 136) estreindre; קרטייר (שם) courcier; אשפורצמנט (צר 142) esforcement; אובריאונסא (צר 146) obedionsa; טיילש (צר 148) taites; קוברטוריש (צר 153) couvertures; אומנש (צר 160) humains. ב) בנימין: בוכריין (צר 30) bouverez, bouveriz; פלמורא דקנפיניא (שם) fulture de chanpagne.

⁽¹⁾ והוא תפס ג"כ על דברי המשורר האומר ייני רקחי (6), נקמש, משהחמת ומוישה (57), וגם על ר"ת שכתב שקיקה (13), נם (48), מסעיד (48), יוב (49), לצחר (56), ועל מנחם שאמר אבוד (66), מנש (83).

⁽²⁾ עיין 73. XII. Bacher, Revue des études juives.

⁽³⁾ תרגום ירושלמי (צר 140), ס' יצירה (צר 75).

⁽⁴⁾ צד 8, 12, 16, 19, 23, 24, 38, 43, 51, 53, 61, 66, 69, 70, 71, 73, 74, 76, 77, 78, 83, 96, 102, 104, 105, 111, 113, 118, 123, 125, 128, 132, 134, 138, 144, 146, 152, 153, 155, 157, 158. עיין

Bacher, Revue des études juives, VI. 208.

⁽⁵⁾ והם יותר קרובים ללשון צרפתי מלשון פרובנצלי ואפשר שהכ"י נעתק ביד צרפתי (באויגלטרס? כי נמצא בו השיר של ר' מאיר מנורגין אשר הוציא לאור הח' ד"ר בערלינגער) והוא שנה הלועזיים כפי לשונו כמו שנמצא בכ"י של רש"י באוצרי הספרים שונים (עיין דברי החכם; A. Darmesteter, Archives des missions scientifiques, Paris, 1871, 91 sqq.; 1878, 383 sqq.).

והנה נמצא בכ"י של ס' הגלוי הערות ארוכות וקצרות של בנימין אחד והם יקרים באשר הוא מזכיר דברי הרשב"ם והם נמצאים בפרקים 4—2, 13—11, 15, 21—19, 23—25, 27—29, 34, 35, 40, 44, 45, 47, 50—52, 54—56, 60, 63, 65—69, 71, 72, 82, 84—88, 97, 106, 107, 110—113, 116, 117, 119, 122, 123, 125, 128; וכצד (2) 63, 65, 68, 69, 70, 72, 105, ואפשר נ"ב הדברים בלא שם המחבר (צד 70) אשר שמתי בהוספות הם הגהת בנימין.

ואני לא נודע לי מי הוא בנימין אשר הוא זאב יטרף על קמחי, אבל כודאי הוא אינו לא בנימין בן אברהם הרופא (ולא בנימין בר' יהודה רומי, כי שניהם היו שוכני איטליא, ובנימין המשיג על ס' הגלוי הוא ילד צרפתי מפני טעמים שונים, 1) הלועזים שלו הם לשון צרפת. 2) הוא מזכיר רק חכמים צרפתים, ה"ה רש"י (צד 13, 18, 22, 23, 25, 26, 31, 38, 42, 47, 49, 51, 53), ר' יוסף קרא (צד 10), ורשב"ם (עיין למטה), והוא בלב ונפש עם ר"ת כנגד המחבר של ס' הגלוי אשר הוא נוקב בשם הקורא (ירמיה יז יא, ש"א כו ב). בנימין לא דאג לא למנחם ולא לדונש והוא חולק על קמחי לפי שהוא מתקוטט על ר"ת, וזה הטעם שבנימין לא השיג רק טעם בחלק השני של ס' הגלוי (מס"ה של השנותיו נ"ד נונעים לחלק הראשון), כי בו לא רב ריבות ר' יוסף עם ר"ת, 3) השואות שרשי לשון ערבי עם שרשי לשון עברי אשר נמצאו כמה פעמים בס' הגלוי לא מצאו חן בעיני בנימין. ואם לא יראתי להעזי פני אמרתי שבנימין הזה הוא תלמיד של בית המדרש לבני מאיר הצרפתים ולזה הוא לוחם מלחמת ר"ת (המאור הגדול, צד 65) וזה אהבתו לדברי רש"י ורשב"ם וריבו כנגד ר' יוסף קמחי.

ראה גם ראה שבנימין מזכיר הרשב"ם י"א פעמים: (א) ה' פעמים פירושו על התורה: שמות ג' י"ד (צד 68), שם ד' כ"ד — כ"ו (צד 69), שם י"ד ג' (צד 65), ויקרא כ"ג מ"ג (צד 10), דברים ל"ב י"ד (צד 30), מלבר ה' האלה אשר נמצאים בלא שם המחבר: שמות ט"ו ה' (צד 7), שם ט"ו ט"ו (צד 15), שם י"ח י"ח (צד 12), שם כ"ד י"א (צד 40), שם כ"ה ל"ב (צד 16): (ב) ו' פעמים דבריו על שאר כתבי הקדש: תהלים מ"ח ג' (צד 24), שם ע"ד ד' (צד 39), שם ע"ו ו' וד"ה ב' כ' ל"ה (צד 36), תהלים ק"ד ט"ו (שם), איוב א' י' (צד 56), איכה ג' ס"ה (צד 35): ואפשר נ"ב על תהלים ע"ג ד' (צד 70) אשר שם המלה שמואל חסר. ועוד. אומר שאפשר שההערה (צד 70) אשר שמתי בהוספות הוא מבנימין. ועוד אשים לפני קוראי פירושי שני פסוקים בלא שם אשר הביא בנימין במלת קבלתי, ואלה הם: (צד 19), ואני בנימין קבלתי ממלמדי כי מצאנו דוגמתו בתרי עשר, אהבו הבו קלון מגניה, אך אמרתי כי רחוקים הם, כי שם לשון עבר... אכן לפי שהוא ברכיע לפיכך ננקד בצרי אפו ולא אפו ע"כ. גם אמר (שם): ואני בנימין קבלתי כן כי סוה כמו קוה, והוא מלבוש כמו סוטה, כי אע"פ שמשני שרשים הם ענין אחד להם ע"כ, עיין פירוש

(¹) עיין בערלינער, פלישת סופרים, 12.

(²) ועוד השוה דברי בנימין (צד 47 שורה 7) עם דברי רשב"ם (דברים י"ט ה').

רשבים על שמות ט"ז כ"ג (מרפוס Rosin), ושם נאמר כזה: אפו, אפו היה לו לומר . . . אלא בשביל שאינו מהזכר לאחוריו אלא מנוגן ברביע שהוא מנינוני המלכים לכן ננקד בצרי, ולא מצאתי דוגמתו אלא הבו, אהבו הבו קלון מניניה בתרי עשר ע"ב. גם אלה דברי רשבים על שמות ל"ד ל"ג: מסוה, בנר הקרוי בן והוי"ו בו עיקר כמו ו של מקוה ישראל, וגם תי"ו של סוה עיקר ושני מלבושים הם ושני גורות, וכן פתר דונש, ע"כ.

ואוסף עוד איזה דברים על תחלת הכרעות ר"ת, כאשר הביא בנימין דברי ר"ת שלא נמצאו בדפוס פיליפאוסקי, זה לשונו (צר 48): רבנו ידע בן באמרו בראשית ספרו אמנם אנאם נאם על דברי מנחם ודונש מניאם ע"כ, והמנוח פיליפאוסקי לא הרפסם בשביל שהם חסרים בכ"י אוקספורד אשר ממנו הוציא ספרו לאור, ושם העלה קרוע החצי באורך, ובטובו הגדול העתיק בשבילי החכם המורה בבית המדרש הגדול בפלורניציאה Professor D. Castelli איזה שורות מכ"י שם¹) ואלה הם: אמנם נאם אנאם על דברי מנחם ודונש מניאם ויאמר יעקב כאשר ראם מחנה אלהים הוא זה וסודו לא טוב היות אדם לברו מהשיב אשר תמצא ידו אעשה לו עוד כננו גם כי קטנה [sic] עבה ממתניי [sic]²) בשחתי אני בחסד ה' להאיר עיני שניהם להאיר עיניו אשר אמר וגו'.

ועלי לתת תודה להמעתיק Angelo di Capua אשר העתיק הם הגלוי מהכ"י, וגם לחכמים יודעי העתים אשר היו לעזר לי, היה Professor W. Bacher אשר בקראת הספר העיר כהונן על איזה מלים אשר הטעה הסופר בהם, והראש לחברת מקיצי נדרמים Dr. A. Berliner אשר קרא דפוס הראשון, והיה לי לעינים, ובאור של איזה הלועזים הקשים בכתב צרפתי ופרובנצלי שמתי לפני הקורא כפי דעת Professor A. Darmesteter.

¹ Biscionii Bibliothecae Mediceo-Laurentianae Catalogus, l. 141

² כ"י אוקספורד 1449: קטנה עבה ממתני.